

*Tegu mūsų tautos milžinų žygdarbiai būna mums
visiems prasmingo šviesaus gyvenimo pavyzdys,
įrodantis, kad didžiausias ir niekad nesenstantis
žmogaus turtas yra ne godžiomis savanaudžių rankomis
sužarstytos aukso krūvos, o proto or dvasios galiomis
sukaupti mokslo ir meno lobiai, nesutepta garbė,
rami sąžinė ir negęstanti meilė tėvynei.*

Jonas Avyžius

Tai itin aktualūs mūsų ir ateinančioms kartoms rašytojo žodžiai, jo pasakyti paskutinį kartą, prieš išeinant į Amžinybę, dr. Jono Basanavičiaus mokyklos moksleiviams, užrašyti jo mylimos žmonos ir bendražygės Irenos Litvinaitės-Avyžienės jos straipsnyje (Negęstanti meilė tėvynei // XXI amžius. – 2000, liep. 26, p. 6). Manau, kad jie rado atgarsį buvusių basanavičiukų širdyse, ir šiandien turime jau atkurtą tikrąją istorinę Lietuvos valstybę su sparčiai atkuriamomis mūsų tautos vertybėmis.

Kaip rašiau ankstesniame straipsnyje apie rašytoją Joną Mikelinską (Ona Voverienė. Lietuvos Respublikos šimtmečio didieji. Tauta ir valstybė buvo didžiausias jo rūpestis // Ilks.lt. -2017. 03.17), Jonas Avyžius yra vienas iš nedaugelio Lietuvos rašytojų, kuriam visą gyvenimą rūpėjo jo tautos ir valstybės reikalai. Tas jo rūpestis raudona gija tiesiasi per visą jo kūrybą – jo romanuose, apysakose, apsakymuose ir ypač publicitikoje. Tuo ir dar kaimo tematika rašytojai Jonas Avyžius ir Jonas Mikelinskas dvasiškai yra artimiausi.

Jonas Avyžius gimė 1922 m. gegužės 16 d. Medginių kaime prie Joniškio. Mokėsi Joniškio gimnazijoje.. 1944 metais buvo mobilizuotas į rusų kariuomenę. Dalyvavo Kuršo mūšiuose. Grįžęs iš kariuomenės 1945-1946 metais dirbo žurnalistu „Jaunimo gretose“, 1946-1948 m. „Tiesoje“. Straipsnius viešojoje spaudoje pradėjo publikuoti dar mokydamasis gimnazijoje 1938 m. Pirmosios apybraižų ir apsakymų knygos: „Pirmosios vagos“ (1948), apys. „Palikimas“ (1949), „Garbė“ (1949); „Išsivadavimas“ (1951); „Žmonės ir įvykiai“ (1954); „Žmogus lieka žmogum“ (1960); vaizduojamas Lietuvos pokarinis kaimas, kolektyvizacijos skausminga pradžia.

1961 metais pasirodė pirmasis Jono Avyžiaus psichologinis romanas „Į stiklo kalną“, kuriame analizuojamos prieškarinio jaunimo idėjinės ir ideologinės nuostatos; dalies jaunimo dvasinis sutrikimas, pasiklydus tarp tautinės ir bolševikinės ideologijų, parodoma, kad Lietuvoje svetimas gaivalas, atklydęs iš bolševikuojančios Rusijos, nebuvo varžomas, „Izvestijas“ nusipirkti buvo galima kiekviename Kauno spaudos kioske, o kiek dar buvo leidžiama pogrindyje bolševikinės literatūros, kuri buvo platinama tarp moksleivių ir studentų iki pat 1926 metų valstybinio perversmo.. Kitame romane „Kaimas kryžkelėje“ (1964, LTSR valstybinė premija, 1965) vaizduojamas mokytojų gyvenimas jau kolektyvizuotame kaime, sunki visų kolūkiečių ir mokytojų buitį, dvasinės kultūros ilgesys ir siekis. Romanui būdingi ryškūs konfliktai, žmonių charakterių ir jų likimų dramatiškumas. Dar ryškesniu psichologizmu pasižymi J. Avyžiaus romanas „Sodybų tuštėjimo metais“ (1970; LTSR valstinė premija 1971 ir Lenino premija 1976). Jame vaizduojami hitlerinės okupacijos ir pokario metai, Lietuvos inteligentijos ideologinės ir etinės nuostatos, pasipriešinimo kova; keliamos žmonių pilietinės atsakomybės, apmąstomos tautos likimo ir išlikimo nuostatos ir perspektyvos, nacionalinio charakterio kitimo problemos; teksto naratyve derinama intelektualinė psichologinė ir socialinė buitinė plotmės.

1979 metais pasirodęs J. Avyžiaus romanas „Chameleono spalvos“ liudijo apie jo pasaulėjautos ryškų pasikeitimą. Romane vaiduojama to meto kūrybinė inteligentija; kritiškai, pereinant net į satyrą parodomos jos kūrybinės, dažniausiai susietos su dorove, krizės, žvelgiama į miesto inteligentiją tradicinio kaimiečio akimis, kuriam miestas atrodė esąs visokiųjų moralinių negerovių, žlugdančių žmoniškumą ir dvasingumą, radimosi vieta.

Rašytojas Stendalis, irgi rašęs romanus apie savo laikmetį, paleido į pasaulį garsią frazę: „Romanas – tai veidrodis, nešamas Istorijos vieškeliu“. Dar aštresnis už „Chameleono spalvas“ pasaulį išvydo Jono Avyžiaus romanas „Degimai“ (1982), Tai sovietinės industrializacijos veidrodis, kuriame šalies industrializacija atsispindi, kaip procesas, robotizuojantis žmogų; naikinantis jo žmogiškąsias savybes – gailėstingumą, atjautą, pareigą šeimai,

artimui, savo tautai, - gimdanti susvetimėjimą tarp žmonių ir abejingumą žmogaus skausmui, kančiai, jo vertybėms ir kultūrai, netgi sau pačiam. Industrializacijos euforijos išugdyta karta jau nebeturėjo nieko blogo tame, kad Lietuvoje užtręstos upės, kad milijoniniais butelių skaičiais gaminamas „rašalas“ ir liaudis agituoja ją gerti, kad virš mūsų galvų patuliuoja atominiai bombonešiai, o jūroje, kurioje maudosi liaudis ir jos vaikai, bei gaudomos žuvys, naudojamos maistui, plaukioje povandeniniai atominiai laivai ir žmonės, jau šimtais, serga kraujo vėžiu. Bet industrializacijos vieškelio jau niekas pakeisti negali. Nors romanas kibirkščiuoja aukštu intelektu, jame grumiasi požiūriai ir idėjos, mąstymo būdai ir tiesos, kurios niekur kitur prabilti negali. Romano herojai tą puikiai supranta ir todėl jau net nebesigraudena, kad neišspręstos jų gyvenamojo ploto problemos ir kad į industrializuoto miestelio parduotuvę tik kartą per savaitę atveža pieno ir mėsos.

1982 metais romanas iššaukė audringą diskusiją (ir aš joje dalyvavau – O.V.) ir reakciją spaudoje, kad rašytojas „juodina tarybinę tikrovę“. Tik vienintelis prof. Vytautas Kubilius romaną įvertino objektyviai – kaip rašytojo aistringą teisingumo šauksmą, kilnų principingumą ir kategorišką nesitaikstymą su blogybėmis... kaip autoriaus vidinės aistros griaudėjimą (Vytautas Kubilius Problemos ir situacijos. – V., 1990. – P. 166-167).

Jonas Avyžius parašė daug knygelių vaikams. Tai apsakymų ir pasakų rinkiniai: „Mažos pasakos mažiesiems“ (1958); „Geležinis nykštukas“ (1962); „Bėkim žvėrys pažiūrėti“ (1964) „Kaip kurtis amatai keitė“ (1972); „Šarkos gudrybė“ (1976); parengė ir išleido rinktines: „Mažos pasakos“ (1969); „Juodažvaigždis arkliukas“, apysaką „Didžiojo Užutėkio gyventojai“; (1963); „Aštuonetas iš Trepsės namų“ (1967).

Paskutiniai Jono Avyžiaus romanai, jau parengti leidybai jo žmonos Irenos Litvinaitės-Avyžienės, po rašytojo mirties – „Ir išmušė tavo valanda...“ (2002) ir „Viskas praeina“ (2002), Juose rašytojas liko ištikimas sau – sodriomis spalvomis romanų nutapytus charakterius, veikiančius šeimoje ir bendruomenėse, talentingai derina su politinėmis aktualijomis, valstybinio masto problematika.

„Avyžiui buvo svetima gyvenimo stebėtojo iš šalies pozicija. Abejingumą jis laikė nusikaltimu. Jis turėjo stiprų teisingumo jausmą, buvo nepakantus melui, veidmainystei. Jis kentėjo dėl Lietuvos nesėkmių ir tikėjo jos ateitimi...“

J. Avyžius puikiai suprato, kad jokia redakcija nepublikuos jo demaskuojančių to meto realijas straipsnių, todėl savo skausmą išliedavo romanuose („Chameleono spalvos“, „Degimai“), puikiausiai suprasdamas, kad doko romano meninį audinį, bet meniškumą aukojo vardan taip skaitytojų laukiamo tiesos žodžio, - taip apibūdina rašytojo kūrybinį kelią geriausiai jį pažinusi kultūrologė jo žmona (Irena Litvinaitė - Avyžienė. Negęstanti meilė tėvynei // XXI amžius. -2000, liep. 26, p. 6).

Kai 1996 metais jis buvo išrinktas į Seimą pagal Tėvynės sąjungos ir krikščionių demokratų partijos sąrašą, kaip vyriausias tos Seimo kadencijos narys pirmininkaudamas pirmajam Seimo posėdžiui rašytojas Jonas Avyžius kalbėjo: „Visi mes esame vienos motinos Lietuvos vaikai. Juk visus mus jungia bendras tikslas – išsaugoti stebuklu atgautą nepriklausomybę, stiprinant Lietuvos valstybingumą, ir vieningai dirbti jos žmonių gerovei. O šį tikslą pasiekti galėsime tik eidami per asmeninių ambicijų ir nesutarimų liūną nutiesę santarvės tiltą“.

Deja, realizuoti šitą idealistinį rašytojo palinkėjimą suskaldytos dvasios tautos ir dar vis liaudies išrinktiesiems seimūnams dar ilgai nepavyko. Iki šiol – jau trečioje kadencijoje po rašytojo Jono Avyžiaus - dar neretai pasitaiko ideologinių kibirkščių.

Rašytojas Jonas Avyžius šito stebuklo jau nebesulaukė. 1999 metų liepos 7 d. rašytoją Joną Avyžių lietuviškosios vėlės išsivedė. Į Amžinybę. Jo laidotuvėse, prie jo kapo, tuometinis LR Seimo pirmininkas prof. Vytautas Landsbergis kalbėjo:

„Atsisveikiname ir laidojame ypatingą Seimo narį, įžymų Lietuvos rašytoją, kurio gyvenimas būtų vertas kurio nors gyvųjų rašytojų plunksnos. Jonas Avyžius pasirinko rašytojo kelią didžiųjų žodžio suvaržymų, netgi prievartinės literatūros indokrinacijos laikais, pavergto proto karalystėje. Tačiau ta karalystė jo neįsiurbė, nesunaikino tiesos troškimo. Romane „Sodybų tuštėjimo metas“ rašytojas prabilo apie tokius dalykus, apie kuriuos dar beveik nebuvo kalbama.“

Dar ne viską buvo galima sakyti, bet ir dalis tiesos jau buvo didelis dalykas. Žmonės tai vertino, įdėmiai skaitė, ir rašytojas, kaip regis, jautė kūrybos vertybinį moralinį aspektą. Netrukus, gal po „Chameleono spalvų“, aukšto literatūros prižiūrėtojo baramas, kam juodina „tarybinę tikrovę“, Jonas Avyžius atsakė trumpai: „Aš nemeluosiu“ (Vytautas Landsbergis. Žodis prie Jono Avyžiaus kapo // Jonas Avyžius. – V., 2000. – P.264).